

Anica Bilić

abilic@hazu.hr

Usporedba Slavonske šume Josipa Kozarca i Adolfa Waldingera

ABSTRACT. Bilić Anica, *Usporedba „Slavonske šume” Josipa Kozarca i Adolfa Waldingera* (Comparison of *Slavonian forest* by Josip Kozarac and Adolf Waldinger). „Poznańskie Studia Slawistyczne” 2. Poznań 2012. Adam Mickiewicz University Press, pp. 19–40. ISBN 978-83-232-2409-9. ISSN 2084-3011.

In this article we shall compare the literary work *Slavonian forest* by Josip Kozarac with Adolf Waldinger's oil painting *Slavonian forest*, including his drawings and pictures of a Slavonian forest and forest details. Comparison is made primarily on the basis of their resemblance. Not only do both of these works have the same inspiration and structure, but in terms of content they also elaborate the motifs and themes of the forest landscape, leaning toward realistic formation, and both represent works of anthological value. In other words, Waldinger's *Slavonian forest* is one of his best works and an excellent work in the field of Croatian forest painting, while Kozarac's work finds itself at the anthological peak of Croatian descriptive literature.

Keywords: literature, painting, forest, landscape, realism, description

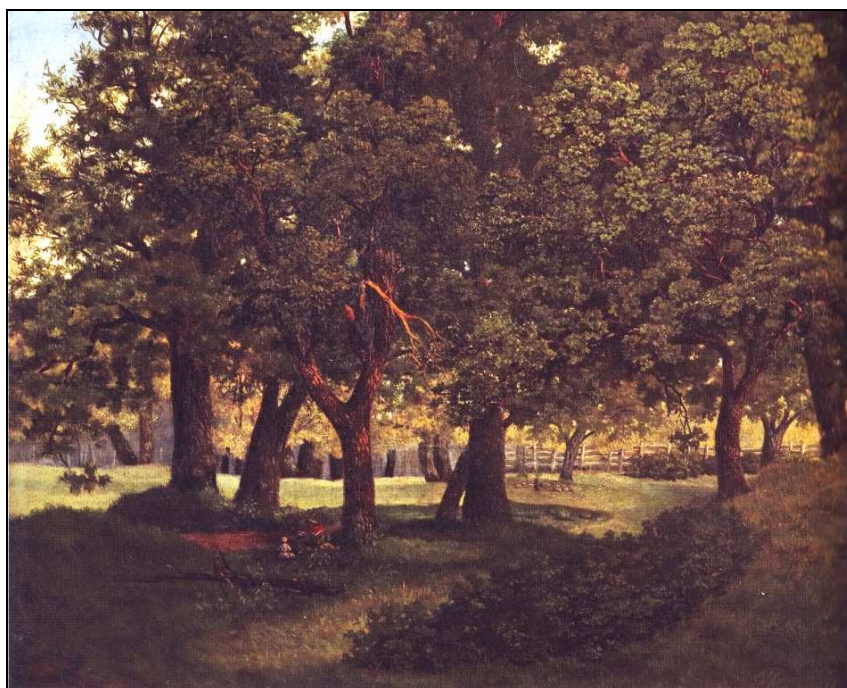
Slavonska šuma kao umjetnička inspiracija

Šuma je neiscrpno nadahnuće umjetnika, napose hrvatskih pisaca i likovnih umjetnika. O slavonskoj šumi pisali su Janus Pannonius, Vid Došen, Antun Kanižlić, Matija Antun Relković, Matija Petar Katančić, Josip Eugen Tomić, Vilim Korajac, Janko Jurković, Josip Kozarac, Josip Kosor, Mara Švel Gamiršek, Vladimir Kovačić, Vanja Radauš, Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović i brojni drugi. Šuma hrasta lužnjaka inspiracija je i brojnim likovnim umjetnicima kao što su Vladimir Becić, Hugo Conrad von Hötzendorf, Adolf Waldinger, Vladimir Filakovac i dr. Zapaženi pejzažisti slavonskih šuma Hugo Conrad von Hötzendorf i Adolf Waldinger dali su najveći prinos hrvatskom pejzažnom slikarstvu XIX. stoljeća.

***Slavonska šuma* Adolfa Waldingera i Josipa Kozarca**

Adolf Waldinger jedan je od ponajboljih hrvatskih crtača druge polovice XIX. stoljeća i autor desetak uljenih slika, dvjestotinjak crteža olovkom, ugljenom i kredom te nekoliko akvarela. U *Katalogu uljenih slika, crteža ugljenom, kredom i olovkom te akvarela Adolfa Waldingera* nalazimo sljedeće osnovne podatke o slici *Slavonska šuma*:

Adolf Waldinger, *Slavonska šuma*. Ulje na platnu, velič. 282 x 344 mm
Šumski motiv s krošnatim stablima u prednjem planu. Žena s dvoje djece sjedi u sjeni pod jednim stablom srijeda. U srednjem planu osvijetljena čistina s čobaninom i svinjama. Čistinu zatvara slijeva šuma, zdesna plot tora. Isječak neba u gornjem lijevom kutu. Prevladavaju zelene i smeđe boje¹.

Adolf Waldinger, *Slavonska šuma* (Iz fundusa Galerije likovnih umjetnosti, Osijek)

¹ O. Švajcer, *Adolf Waldinger (1843–1904)*, ur. P. Gol, Zagreb 1982, str. 55.

Josip Kozarac, vodeći predstavnik hrvatskoga realizma, svoju *Slavonsku šumu* objavio je u „Vijencu”, u brojevima 34–36, 26. kolovoza te 1. i 8. rujna 1888. godine. U svojoj *Autobiografiji*, napisanoj u obliku pisma uredniku časopisa „Život” Dušanu Plavšiću, vrlo skromno ju ocjenjuje ne sluteći da će to njegovo djelo, nastalo spontano, bez pretenzija i ambicija, izazivati oduševljenje čitatelja i stotinjak godina poslije objavljivanja i postati antologijsko djelo hrvatske deskriptivne književnosti: „Ostalih crtica (*Slavonska šuma*, *Naš Pilip*, *Donna Ines* i t. d.) neću Ti ovdje ni spominjati, to su sitne sličice, napisane, da ispune prazninu između onih većih”².

Slavonska šuma – neiscrpno vrelo tema i motiva

Glavna podudarnost između promatranih dvaju djela i autora nalazi se u šumi kao neiscrpnom izvoru tema i motiva. I Josip Kozarac i Adolf Waldinger očituju se kao pejzažisti kojima je glavna preokupacija šuma. Realna slika prirode početno im je nadahnuće, a u motivskom smislu šuma im je neiscrpno vrelo građe za umjetničko stvaranje.

Josip Kozarac kao pejzažist u hrvatsku se deskriptivnu književnost uključuje *Slavonskom šumom*, koju nije moguće jednoznačno žanrovski odrediti, koristeći, uz ostalo, opis ili deskripciju kao književni postupak i metodu.

Adolf Waldinger svoje pejzažne sklonosti očituje crtežima olovkom i ugljenom te uljima na platnu. Šuma je najteži motiv pejzažista, posebice u kategoriji crteža olovkom s kojima je Waldinger dosegnuo europsku razinu i antologijske vrhunce. Sami naslovi njegovih slika i crteža svjedoče kako mu je šuma neiscrpno nadahnuće i opsesija: *Slavonska šuma*, *Mlin u šumi kraj potoka*, *Partije šume s gromadama*, *Šumski krajolik s dvije seljanke*, *Hrast*, *U šumi*, *Šumski pejzaž*, *Studija u šumi*, *Studija iz šume*, *Na rubu šume*, *Stari mlin u šumi*, *Rub hrastove šume*, *Skica u šumi*, *Motiv u šumi*, *Drveće u šumi*, *Guštik u šumi* i dr. O fragmentarno zahvaćenim pojedinostima šumskoga krajolika govore naslovi slika i crteža *Drveće*, *Drvo*, *Studija granja*, *Studija krošnje*, *Studija bilja*, *Srušeno drvo*, *Studija drveta*,

² J. Kozarac, *Autobiografija*, u: idem, *Zbogom Slavonijo*, Privlaka 1983, str. 9.

Studija suhih grana, Panjevi i drveće, Studija stabla, Studija vrbe, Studija paprati, Studija golog drveta, Šumski drveni mostić, Šumska ograda, Studija grmlja, Veliki grm, Krošnje drveća, Hrast, Drveće na rubu šume, Dva gola drveta, Ogoljela krošnja i dr.

Glavna pak razlika između ovih dvaju umjetničkih djela proizlazi iz pripadnosti različitim vrstama umjetnosti. Kozarčeva *Slavonska šuma* pripada verbalnoj umjetnosti, a Waldingerova likovnoj. Vizualni objekti u Kozarčevoj šumi kao književnom prostoru izražavaju se riječima, u Waldingerovoj bojama i linijama. Važna razlika između dviju promatranih *Slavonskih šuma* proizlazi iz razlika prostorne i vremenske umjetnosti. Kod prostorne umjetnosti, kojoj uz kiparstvo i arhitekturu pripada i slikarstvo, znaci stoje jedni pokraj drugih te reprezentiraju predmete koji stoje jedni pored drugih. Kod vremenskih umjetnosti kao što su književnost, film i glazba, znaci mogu izražavati objekte koji dolaze jedni za drugim u vremenu³.

Uzmemo li opis kao razlikovni kriterij, različite umjetnosti možemo podijeliti na one koje opisuju i one koje ne opisuju. Književnost i slikarstvo, uz kiparstvo, opisne su umjetnosti jer stvaraju slike oslanjajući se na unutarnje procese, slične sanjanju: čitajući ili gledajući sliku, stvaramo slike u glavi i pretvaramo ih u ideje, odnosno doživljavamo reprezentaciju volje u obliku slika i ideja. Glazba je, primjerice, neopisna, apstraktna umjetnost. Opis se bavi vidnim, taktilnim, fizičkim, oblik je prijenosa iz medija u medij: prenosi vidno u verbalno, riječ u tekst, tekst u kontekst. Po svojoj topološkoj i ontološkoj naravi opis je ovdje i sada. U temporalnoj umjetnosti kakva je književnost opis je prostorna i antinarativna figura. U književnosti opis ima status pomoćnoga sredstva pripovijedanja, a odnosi se na nabranje predmeta u njihovoj prostornoj koegzistenciji pa pretvara vizualno u verbalno. Pripovijedanje je najudaljenije od slikarstva jer svojom temporalnošću pokriva objekt i medij reprezentacije. Dok Kozarac opisuje slavonsku šumu riječima kao književnim sredstvima, Waldinger to čini bojama i linijama kao slikarskim sredstvima, a opisima zahvaćena predmetnost zadržava realističku sliku šume jer „najfunktionalniji postupak kojim se može obuhvatiti zatečena predmetnost jest opisivanje”⁴.

³ T. Jakobi, *Slikovni modeli i pripovedna ekfaza*, <<http://www.polja.eunet.rs/polja457/457-11.pdf>> [preuzeto: 9.01.2012.].

⁴ D. Duda, *Priča i putovanje*, Zagreb 1998, str. 56.

U Kozarčevu tekstu motivi organskoga svijeta vremenski su i dinamični, uhvaćeni u mijeni i prolaznosti. Kozarčeva slika slavonske šume puna je pak kinetičkih prirodnih veduta jer „s godišnjim dobom mijenja se i šuma i sav život u njoj...”. Vrijeme *Slavonske šume* je vrijeme vegetacijske godine. Slavonska šuma dinamična je tema, čije je promjene pratio od proljeća do zime, tijekom svih četiriju godišnjih doba. Kozarčeva je šuma i akustički prostor, ozvučena i puna zvukovnih senzacija, onomatopejskih riječi koje funkcioniraju kao grafostilemi (npr. „pij-u-u-uk”).

Kod Waldingera su motivi vegetabilnoga svijeta statični, uhvaćeni u zaustavljenom trenutku, u čemu prepoznajemo razlike književnosti kao vremenske umjetnosti i slikarstva kao prostorne umjetnosti, odnosno razlike između verbalne i vizualne umjetnosti. Izvanvremenska dimenzija posebice je istaknuta u Waldingerovim crtežima s idealističkom tendencijom gdje motivi biljnoga svijeta poprimaju idealne oblike koji ne podliježu mijeni godišnjih doba, ni vegetacijskoj godini pa stoga dobivaju karakter neprolaznosti i izgled idealne sheme.

Slavonska šuma kao radni prostor

Obojici je umjetnika šuma radni prostor – Josipu Kozarcu kao šumaru, a Adolfu Waldingeru kao slikaru i crtaču atelje, što sâm potvrđuje: „Od rane zore do zalaza sunca lutam po slavonskim šumama, upijam ih u sebe da ih što vjernije predstavim u slici. (...) Slavonska je šuma moj atelje”⁵. Njegova je kći Konstanza autobiografski potvrdila taj navod riječima:

Dok smo mi djeca još spavali, u rano svitanje otac se budio. Čuo se njegov pažljivi korak da nas ne probudi. Onda kao da se miš smije, oštri nožić je sjekao pod svjetiljkom veliki bijeli papir za crtanje. Kao sjena, kao duh – otac je izlazio s crnim blokom u još nerazdani peizaž. Tko zna kud je odlazio jutro na jutro. Nekud daleko na Dravu, na Wald, u Pampas, gdje se crne veliki močvarni hrastovi, gdje spavaju rode, divlje patke i čaplje. Nikad nam nije rekao ni riječi. Tek sa sutonom je dolazio, vidite kao na ovoj slici: zarastao u bradu i brkove kao u mahovinu i lišaj, kao šumski bog. Blatan, mokar i nasmiješen – vadio je iz svog

⁵ J. Bösendorfer, *Počeci umjetnosti u Osijeku*, Osijek 1935. Citirano prema: O. Švajcer, *Adolf Waldinger (1843–1904)*, str. 54.

crnog bloka neizmjereno čisto crtane listove. Tu se dizao hrast, tamo se spustio šaš – povrh sveg je lebdio osjećaj velikog mira u kojem je sve to doživio i nacrtao i njegov malo umoran smijeh⁶.

Eskapizam u šumu kao prostor u kojemu može kompenzirati nedostatke i negativnosti proistekle iz njegovog društvenoga i lošega materijalnoga položaja otvara mu mogućnost izravnoga promatranja, a umjetnost mu postaje jedino utočište što pruža nadomjestak za negativna iskustva suvremenoga društva.

Kozarčev boravak u šumi povezan je s njegovom strukom te stručna znanja stečena obrazovanjem produbljuje boravkom, neposrednim upoznavanjem šume i praktičnim radom. Fascinacija prirodom i šumom zajednička im je osobina. Odmalena Josip Kozarac zaokupljen je i oduševljen prirodom te u svojoj *Autobiografiji* kaže:

ja sam sve moje pripovijesti vidio i doživio, sve je u njima gola istina: izmišljen je samo onaj lijep, koji jedan događaj, jednu osobu sa drugom umjetnički veže.

Ovi netom spomenuti događaji i doživljaji, koji na nas utječu, imaju svoj izvor bud u prirodi, bud u ljudskom društvu; nekoga se doimlju oni prvi, nekoga oni drugi više; mene su se jače dojmili prirodni doživljaji, a nije čudo, jer sam se, ako smijem tako reći – uhvatio u koštac sa prirodom već u sedmoj svojoj godini. Nema ptice ni zvijeri, kojoj nisam u dušu zavirio, o kojoj nisam znao, zašto pjeva i plače, zašto mrzi i ljubi čovjeka; ja sam im pratio tjelesni i duševni razvoj od prve mladosti, kad sam ih našao u leglu, pa do posljednjeg daha, kad su pale pod ubojitim mojim zrnom⁷.

Slavonsku šumu Josip Kozarac objavio je nakon prvih zapaženih novela (*Biser-Kata*, *Proletarci*, *Krčelići neće ljepote*), a prije romana *Mrtvi kapitali* (1889). Nastajala je na terenskom radu u šumi i u trenucima odmora u lipovljanskom razdoblju njegova šumarskoga rada od 1885. do 1895. kada je obnašao dužnost upravitelja državne šumarije u Lipovljanima, a o tome donosi autobiografski zapis:

Daleko od svjetske vreve sprovodio sam dane med knjigama i šumama. Sve, što mi je negda mladačko srce željkovalo, sve mi se je to po naravi šumarske službe samo po sebi nadavalo. Prostrane hrastove šume – moje malo kraljevstvo – tihi

⁶ M. Peić, *Adolf Waldinger: „Slavonski hrast”*. *Povijest naših slavnih slika*, u: idem, *Slavonija – likovne umjetnosti*, Osijek 1975, str. 14.

⁷ J. Kozarac, *Autobiografija*, str. 5–6.

seoski mir i ničim nepomućeno moje duševno zadovoljstvo, to su ona tri blaga koja se u sadanem fin de siècle-u rijetko kada nalaze ujedinjena.

U tom zatišju usredotočila su se sva moja čuvstva i svi predašnji doživljaji, te se slili kao gorski potočići u mirno jezero⁸.

Tako mu je šuma bila radni prostor kao šumaru i književna radionica kao piscu.

Osim prisnoga, neposrednoga, kontaktnoga odnosa prema prirodi i šumi, ispunjenoga oduševljenjem i izvrsnim poznavanjem, navedeni autobiografski ulomci ukazuju na to kako je obojici autora polazište stvaralačkoga postupka gledanje na licu mjesta te iskustveni kompleks viđenoga i doživljenoga. Oni uče iz prirode promatrajući je i ostvarujući neposredan kontakt s njom.

Realistički pristup *Slavonskoj šumi*

Za Waldingerovu *Slavonsku šumu*, kao i Kozarčevu, svojstveno je realističko opredjeljenje autora. Kao realistička djela njihove *Slavonske šume* potenciraju vjerno predočavanje i odražavanje stvarnosti. Promotrimo li odnos označitelja i označenoga, vidimo da su njihova estetska nastojanja usmjerena više na označeno, a manje na označitelja zbog toga što realisti i naturalisti u teorijskim pogledima izjednačavaju umjetničko djelo sa zbiljom. Označitelj je kod Kozarca riječ, a kod Waldingera slika, a označeno šuma koja se mimetički odražava u verbalnom, odnosno vizualnom mediju.

Premda je umjetnička zbilja autonoman svijet, u umjetničkom djelu nalazimo preuzete, gotove strukture sociofizičke stvarnosti. Umjetnik je posve slobodan pri odabiru i preuzimanju tih struktura, koje dekomponira stavljajući ih u nove suodnose te na taj način realno irealizira i fingira, zatim mu pridružuje najprije kakvoću imaginarnoga, a potom stvarnoga, čineći da imaginarno postane realnim. Odnos je umjetničke i neumjetničke zbilje transparentan kada je primijenjeno mimetičko načelo, koje teži reprezentaciji svijeta. Ostvarena mimetičnost i izravna referencijalnost izrazitije upućuju na promatranje odnosa umjetničkoga djela sa zbiljom koji

⁸ Ibidem, str. 8.

čak može biti i zrcalni (teorija odraza!). Odražavanje struktura sociofizičke zbilje u realističkim djelima upućuje na ostvareni totalitet, visok stupanj mimetičnosti te referencije na zbilju i njezinu predmetnost, što nam omogućuje da umjetničkim djelima pristupamo kao izvorima činjenica različite naravi, Kozarčeva *Slavonska šuma*, primjerice, puna je gospodarskih, ekonomskih, prirodoslovnih, običajnih, kulturnih i filozofskih činjenica, a Waldingerova botaničkih i geoloških. Realistička djela, za razliku od modernističkih, ostvaruju vidljivu vezu s predmetnošću okolnoga svijeta. Premda i Waldingerova i Kozarčeva *Slavonska šuma* ostvaruju mimetički odnos sa šumom kao organskim svijetom, ipak nisu realistički „čiste”.

Waldingerova *Slavonska šuma* datira iz 1866. godine, a Kozarčeva iz 1888. Adolf Waldinger pripada vremenu kada se u hrvatskom slikarstvu tek počinje oblikovati realizam.

U predrealističkom razdoblju praktična likovna djelatnost još se nije sabrala u svoj budući centar, Zagreb, premda već tada k njenu tendira. Slikarstvo se u tom pogledu ranije i ekstenzivnije afirmira. Najznačajniju djelatnost razvija u Slavoniji tzv. osječka crtačka škola te početno kulminira u Hötendorfovoj romantici. Iz te je škole potekao Osječanin Adolf Waldinger (1843–1904), za kojeg Ljubo Babić smatra da je, naročito, u crtežu „čist realist”, čemu noviji ocjenjivači dodaju kako je „s jedne strane taj realizam omeđen romantikom, a s druge stiliziranim naturalizmom”⁹.

Zato Matko Peić vremenski omeđuje stvaralačke faze Waldingerova rada: idealističku do 1867., realističku od 1867. do 1874. i naturalističku od 1874. Premda je za Waldingerov crtački i slikarski opus svojstveno realističko opredjeljenje, u njemu su zamjetne oscilacije. Linije Waldingerovih crteža olovkom donose točan odraz objekta te primjenjuje realističku objektivnost. Kod crteža ugljenom nije mu više stalo do izgleda objekta, nego do ukupnoga dojma pod utjecajem svjetlosti te hvata izgled stvarnosti, a ne samu stvarnost pa zanemaruje liniju i naglašava plohu suprotstavljajući svijetle tamnima. „Više nije linija ona koja definira predmet, niti je predmet po sebi ovdje od primarnoga značenja, koliko je tu ulogu preuzela dinamična igra površine, na kojoj se po određenom ritmu mijenjaju mase”¹⁰. Odlike pikturalnoga stila, jasnoća, preglednost i preciznost

⁹ Z. Posavac, *Estetički nazori hrvatskog realizma*, „Rad JAZU” knj. 16, br. 380, 1978, str. 307.

¹⁰ O. Švajcer, *Adolf Waldinger (1843–1904)*, str. 31.

karakteristične su za njegov slikarski opus kojega svrstavamo u pikturalno realističko pejzažno slikarstvo. Poput sitnoslikarskoga postupka kod ulja na platnu „slagao je boju po boju u nastojanju da ostane dosljedan realističkom gledanju i da cjelina slike ostavi dojam punog realiteta. Realizam u slikarskom postupku kadgod pothranjen je romantičkim ugođajem (npr. *Stari hrast*)”¹¹. Waldingerova *Slavonska šuma* nije realistički čista kao što su, primjerice, *Mlin u šumi* i *Šumski krajolik s dvije seljanke*. Oto Švajcer u *Slavonskoj šumi* pronalazi romantičarske elemente: „Ona nije samo slikarska objektivacija čistih fakata, neke vrste slikarske fotografije kojoj je cilj što vjernija reprodukcija postojećeg stanja u prirodi, nego iznad toga ona nosi i jedan izraziti emocionalni značaj”¹². Baš kao i Kozarčeva!

I Kozarčeva stvaralačka linija kreće se od predrealizma preko realizma do psihološkoga realizma i naznaka predmodernizma s modernističkim elementima. Josip Kozarac jedan je od reprezentativnih pisaca hrvatskoga realizma koji se kao stilska formacija počinje oblikovati osamdesetih godina XIX. stoljeća, a devedesetih godina nastaju ponajbolja djela iz pera Eugena Kumičića, Ante Kovačića, Vjenceslava Novaka, Ksavera Šandora Gjalskoga, Silvija Strahimira Kranjčevića. U početnoj fazi Kozarčeva književnoga stvaranja predrealistička obilježja možemo uočiti u jednostavnim oblicima socijalne i psihološke motivacije bez dublje analize, u poučnoj poanti, pripovijedanju bez širih fabulativnih zahvata te u uvođenju grozovitosti i katastrofe, kojom se opravdavaju prilično jednostavni narativni postupci (anegdotsko pripovijedanje, pripovjedač u ulozi komentatora). Književni kritičari uglavnom iznose zamjedbe u prilog realističkoj metodi stvaranja Josipa Kozarca te njezinoj dezintegraciji, evidentnoj u predmodernističkim elementima zadnje stvaralačke faze s *Donnom Ines* (1890), *Mirom Kodolićevom* (1895) i *Opravom* (1899). *Slavonska šuma* pripada drugoj fazi Kozarčeva stvaranja skupa s romanima *Mrtvi kapitali* (1889) i *Među svjetlom i tminom* (1891) te pripovijetkom *Tena* (1894), ali nije realistički „čista”. U njoj se spajaju subjektivno s objektivnošću, emotivno s racionalnošću, literarno sa znanstvenim. Lirski elementi uneseni u njezin realistički izraz čine ju lirskom prozom premda sadrži i racionalne dijelove s matematičkim operacijama i ekonomskom računicom

¹¹ Ibidem, str. 53.

¹² Ibidem, str. 35.

trezvenoga promatrača koji želi književno iznijeti svoje teze o ekonomskom napretku. Kozarca se promatralo kao pisca tendencioznih nastojanja, uz to još pozitivista, ekonomskoga dijagnostičara i literarnoga pedagoga stoga je kvalifikativ suhoparnoga realističkoga pisca petrificiran u književnokritičkom pristupu proznom opusu Josipa Kozarca. No to se ne slaže u potpunosti s Kozarcem piscem jer u pejzažu ne očituje suhoparnost, nego impresivnost, izražajnost, slikovitost i funkcionalnost. Dubravko Jelčić ustvrdio je kako tendencioznost ne mora štetiti ukoliko je izražena umjetničkim načinom te zaključuje kako je zapravo „Josip Kozarac pisac s tezom”¹³, a nije zgorega napomenuti da je *Slavonska šuma* objavljena u „Vijencu” u rubrici *Pouka* te prepoznati u njoj izvršen utjecaj engleskoga filozofa Johna Stuarta Milla i njegova socijalnoga utilitarizma okupiranoga mišlju o usrećivanju što većega broja ljudi.

Zaključiti nam je iz ranije navedenoga kako Josip Kozarac i Adolf Waldinger, udaljeni od metropole i njezinih društvenih i kulturnih događaja, pokazuju da umjetničke inovacije mogu nastati i na dijelovima znatno odmaknutim od središnjice. Adolf Waldinger inicirao je začetke realizma u hrvatskoj likovnoj umjetnosti u okrilju osječke crtačke škole i pripada vremenu kada se kod nas počinje formirati realizam u crtežima i slikarstvu. Josip Kozarac također je jedan od pisaca koji je uveo realističku poetiku u hrvatsku književnost te inaugurirao i književni regionalizam (*Slavonska ga šuma* svojim pridjevom potvrđuje!), a poslije i modernističke elemente u hrvatsku prozu, stoga Slobodan Prosperov Novak konstatira za Kozarca: „Premda je živio daleko od književnih središta, prvi put je uvjerljivo pokazao da i u modernoj Hrvatskoj može nastati najzahtjevnija književnost čak i izvan glavnih središta”¹⁴.

¹³ „Didaktičnost sama po sebi ništa ne dodaje, ali i ne oduzima umjetničkom djelu; izražena umjetnički, i ona postaje umjetnost, barem isto toliko koliko istodobno ostaje i pouka. Reći da umjetničko djelo ne smije biti didaktično, a to se i danas često čuje, isto je što i reći da ono ne smije biti filozofsko, ili religiozno, ili erotsko; a to još nikada nitko nije rekao. Jer, umjetničko djelo zaista može biti i filozofsko, i religiozno, i erotsko, i ne znam kakvo sve još, pa dakako i poučno, a da to samo po sebi bude, ponavljam opet, sasvim neutjecajno za njegovu umjetničku, estetsku vrijednost”. D. Jelčić, *Josip Kozarac danas*, u: idem, *Nove teme i mete*, Zagreb 1995, str. 97.

¹⁴ S. Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti. Između Pešte, Beča i Beograda*, sv. II, Split 2004, str. 116.

Za oba je umjetnika svojstveno detaljiziranje i pomno gledanje šumskoga prostora, minuciozna obradba uz težnju za mimezom ili oponašanjem prirode, što je odlika realizma. Premda im je realna slika prirode početno nadahnuće, ostvaruju osjećajni odnos prema šumskim motivima, što književna i likovna kritika prepoznaje kao romantične elemente i lirski odnos u obradbi motiva, proizišao iz prsnoga odnosa s prirodom. Waldingera, primjerice, nazivaju pjesnikom slavonskoga (*h*)*rašća*, psihologom drveća, a dijelove Kozarčeva teksta u kojima se očituje subjektivnost i emotivnost lirskom prozom i himnom prirode. Waldinger „zahvaljujući oštrom zapažanju dovodi u ravnotežu emocionalnost još uvijek živog romantizma i pikturnost realističnoga pejzažnoga slikarstva”¹⁵. Oto Švajcer pronalazi romantičarske elemente u slici *Slavonska šuma*, koju smatra jednim od najljepših Waldingerovih djela i jednim od vrhunskih djela hrvatskoga slikarstva s tematikom šume:

Slavonska šuma romantična je čežnja za srećom tihih trenutaka, bježanju u prirodu kao utočištu za nedaće života... U toj slici Waldinger postavlja pred nas šumski interijer sa svojim stadom, sve opkoljeno stablima, gustom krošnjom i šumskom sjenovitošću. Međutim, što slici daje romantičarski ugođaj, iako na tragu bidermajerske idilične intonacije i realističkoga opserviranja, to je figuralna štafaža u prednjem planu slike: sjedeća žena s dvoje djece, diskretno ukomponiranih i izgubljenih u sjenci dubokog šumskog hlada, smireni arkadijski sudionici tišine i zaborava. Gotovo nevidljivo se uklapaju u taj prostor, nečujni su, ali svojom prisutnošću stvaraju ugođaj vrlo blizak čežnji romantičara¹⁶.

Slavonska šuma kao zajednička biocenoza ljudi, šumske flore i faune dolazi do izražaja u Waldingerovoj uljenoj slici zahvaljujući ženi, dvoje djece i čobaninu sa svinjama, diskretno uklopljenima u šumski krajolik, i ogradi tora, što svjedoči o spoju ljudskog života i života prirode, potvrđuje prisutnost ljudi, potrebu za šetnjom šumom radi užitka, potom nazočnost stočarske zajednice i njezinih poslova u šumskom krajoliku jer Kozarac kaže:

Slavonac ljubi tu svoju hrastovu šumu nadasve; on je u njoj kao u svojoj kući, njemu nema veće slasti, nego s marvom bezbrižno basati ispod sjenovitog hrašća;

¹⁵ O. Švajcer, *Adolf Waldinger – slikarski realist i romantičar*, „Anali Zavoda za znanstveni rad JAZU” knj. 4, 1985, str. 332.

¹⁶ Ibidem, str. 332–333.

on pozna svako drvo, svaku pticu, svaki glas; on se s tom šumom razgovara kao sa svojom materom. Ona je njemu odvajkada bila nepresušivim blagom; stanove si on podigao ukraj šume, posagradio staje i štagljeve, posadio voćnjake i šljivike, pa je više na stanu nego na selu¹⁷.

Za oba umjetnika svojstveno je pomno promatranje, mikroplanovi i poniranje u detalje vegetabilnoga svijeta u čemu očituju i odlično poznavanje šumskoga ekosustava. O važnosti perspektive i gledanju izbliza koji utječu na oprečna iskustva Kozarac kaže:

Kadgod sam prošao tom šumom, uvijek sam nešto novoga vidio, novoga naučio; nije ona crna, gluha, mrtva, kako no se izdaleka na obzorju crta, – nego je u njoj život i svijet izvoran, naravan, svoje vrsti, gdje kao nigdje priroda uprav na očigled stvara i ništi, nagađa i popravlja... Za onoga koji dolazi i prolazi njom, bez srca i čuvstva bez smisla za divnu mudrost prirode ostat će ona dakako mrtvom šumom, bolje rekuć drvljem obrastao prostor; ali tko razumije sve one tajne glasove, koji oživljuju šumsko tlo i atmosferu, gdje se nježna pjesma mieša sa izumirućim vapajem; gdje tisuću raznih glasova i odjeka sad sitnih i tankih, sad krupnih i dubokih, sad milih i ugodnih kao ikoja glazba, sad bolnih kao klik uzdah jadne matere, – taj će se smatrati nekako novim, preporođenim čovjekom u tomu polutamnom velebnom prostoru¹⁸.

Promatranje je početak u procesu i metodologiji umjetničkoga stvaranja. Promatranje teži detaljiziranju u analizi koja je važno obilježje umjetnosti realizma. Utjecaj znanosti na realističku umjetnost XIX. stoljeća vidljiv je u prirodoznanstvenom obilježju umjetnosti, tj. u korištenju specifičnih metoda kao što su opservacija, analiza, eksperiment, opis, inzistiranje na predmetnosti. Adolf Waldinger svojim je svjesnim nastojanjem da slika „što vjernije” zapravo potvrdio svoje realističko opredjeljenje riječima: „Od rane zore do zalaska sunca lutam po slavonskim šumama i upijam ih u sebe da ih što vjernije predstavim u slici”¹⁹. Realna slika prirode početni je impuls Waldingerova, kao i Kozarčeva stvaralaštva. Adolf Waldinger utjecao je na začetke realističkoga slikarstva s osjećkom risarskom (crtačkom) školom, a pripada samim počecima realizma (1860–1890) u hrvatskoj likovnoj umjetnosti s Ferdom Quiquerezom, Isom

¹⁷ J. Kozarac, *Slavonska šuma*, u: idem, *Zbogom Slavonijo*, str. 82.

¹⁸ Ibidem, str. 81–82.

¹⁹ O. Švajcer, *Adolf Waldinger...*, str. 336.

Kršnjavim, Nikolom Mašićem i Hugom Hötzendorфом. Kredo je njegova likovnoga stvaranja gledati, opažati i fiksirati! Koristeći realistički prikaz stvarnosti, autor je ponajboljih prikaza šuma i stabala u hrvatskoj likovnoj umjetnosti. U njegovim realističkim djelima, kakva su *Rub hrastove šume*, *Šaš*, *Mlin u šumi*, *Šumski krajolik s dvije seljanke*, dolazi do izražaja „vjernost prikaza, identifikacija objekta s njegovom reprodukcijom u slici, objektivno predodžbenje predmeta, pogled što zahvaća sve u vidnom polju, ne prezajući niti od sitnih detalja”²⁰. Na crtežu olovkom *Rub hrastove šume*, antologijske vrijednosti, „sve je registrirano savršenom točnošću, ništa nije suviše ili pretjerano, a ipak je puno neposredne životnosti. Crtež *Šaš* (olovka 1874) posjeduje prodornu moć gledanja, moć analitičke raščlambe i ujedno organske cjelovitosti”²¹.

Neposredno gledanje, autentična opservacija na licu mjesta te izravno crtanje i slikanje u šumi ostavilo je u nekim crtežima biljeg plenerizma kojemu možemo pridjenuti kvalifikaciju umjetnosti oka jer „mašta ne vidi tako izvrsno kao što vidi oko, jer oko prima slike ili odraze predmeta i prenosi ih u središte osjećanja, a iz tog središta osjećanja u razum gde se prosuđuju”²², rekao je Leonardo da Vinci. Waldinger slijedi diktat oka koji je u službi razuma, a razum pokretač mirne, staložene ruke stoga mu se crteži odlikuju discipliniranom izvedbom pa ga je Matko Peić okarakterizirao više kao crtača trijeznoga oka, negoli zanesene ruke.

I Waldinger i Kozarac žele otkriti istinu i ljepotu u neposrednom kontaktu i komunikaciji s prirodom; Adolf Waldinger okom umjetnika, slikara i crtača, ali i okom botaničara i geologa, a Josip Kozarac pak kao književnik, a ujedno kao i šumarski teoretičar i praktičar, što upućuje na poseban odnos umjetnosti i prirode u XIX. stoljeću:

U realizmu ljepota i umjetnost nisu više neopozivo jednoznačno identificirani, pa se istina tiče pretežno umjetnosti, a tek posredno ljepote. A umjetnost se relacionira prema životu i prirodi, nikako ne jedino prema ljepoti, naročito ne prema njoj kao apstrakciji, apstraktnoj kategoriji. Priroda će postati jednim od središnjih teoretskih pojmova realizma... Zahtjev je: obratiti se – prirodi! (...) U realizmu priroda je pozitivistički skup činjenica osjetilnoga iskustva kao moguće prirodno-

²⁰ Ibidem, str. 323.

²¹ Ibidem, str. 324.

²² Citirano prema: O. Švajcer, *Adolf Waldinger (1843–1904)*, str. 49.

znanstvene predmetnosti, kao predmet i činjenica samih tih znanosti pojedinačno i zajedno²³.

Waldinger nadahnuće nalazi u biljnoj prirodi iz koje crpi motive šume, drveća, krošanja, grana, grmlja, trave, prizemnoga i močvarnoga bilja, vodeći pri tom računa o njihovim botaničkim svojstvima, što biljke čini prepoznatljivim, a upućuje na realističko-naturalističko opredjeljenje i znanstvena nastojanja te u njima dolazi do izražaja oko botaničara i ruka umjetnika crtača. Waldingerovi crteži šumskoga drveća, bilja i raslinja iz kaligrafske skupine trebali su, naime, biti ilustracija opsežnoga, neobjavljenoga djela *O karakterologiji slavonskoga (h)rašća* nastaloga 1892. Waldinger je te iste godine zatražio subvenciju hrvatske Zemaljske vlade u Zagrebu za tiskanje knjige, ali je odbijen. Činjenica da je navedene crteže radio s namjenom i namjerom da ilustriraju monografiju o slavonskom hrastu ne umanjuje njihovu vrijednost. Na taj je način Waldinger zbližio znanost i umjetnost, što je jedan od preduvjeta realizma i naturalizma, ali i na druge načine ih je približio, primjerice, uporabom metoda prirodnih znanosti kao što su opservacija i analiza, a „da će promatranje težiti znanstvenom uzoru, detaljiziranju i analitici nije iznenađujuće”²⁴ pa analiza postaje „bitnim sastojkom postupaka umjetnika realiste... raščlaniti, analizirati, značilo je načelno ići vjerno u detalj, rastaviti na dijelove”²⁵. Umjetnik analizira „onaj svijet i onu stvarnost kakvu (pisac) promatra, tj. ono što je on vidio (!) kao zbilju, prirodu, istinu itd.”²⁶. U crtežima Waldinger promatranje usredotočuje na pojedinosti, najčešće pristupa fragmentima šumske prirode, stablima, krošnjama, granama, grmlju, travama, prizemnom bilju. Nakon oštre opservacije u svojim crtežima svaki detalj prati apsolutnom točnošću i objektivnošću u zbrkanom spletu drvlja, granja i lišća te njegov promatrački objektivizam doseže stupanj znanstveno-istraživačkoga promatranja i analiziranja²⁷. Trijeznim okom i ostrim pogledom, već tijekom promatračkoga akta, rastvara organski svijet šume na pojedinosti, izbjegavajući iluziju i privid, a slijedeći realitet. KomPLICIRA-

²³ Z. Posavac, op. cit., str. 328–329.

²⁴ Ibidem, str. 333.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ O. Švajcer, *Adolf Waldinger (1843–1904)*, str. 23.

ne šumske motive izražava crtački jasno unoseći u zbrku red, sabranost i čistoću zbog čega ga Matko Peić imenuje portretistom biljke. Naime, „tražeći red u mnogostrukosti pojavnih oblika slijedio je oštro i diferencirano tokove linija pojedinih oblika, kao spletove grančica, lišća, travki, pruća, čuvajući uvijek jedinstvo i organsku cjelinu oblika biljne vrste”²⁸, čime dokazuje tezu da „u umjetnosti preteže sastavljanje, a u znanosti rastavljanje, odnosno da je sinteza primjerenija umjetnosti”²⁹.

Kozarac je također u slavonskoj šumi na literaran način, književnim diskursom izložio šumarsku teoriju i praksu te kompetentno opisao fitocenozu, šumsku zajednicu hrasta lužnjaka s tri glavne vrste drveća: hrastom lužnjakom (*Quercus robur* L.), poljskim jasenom (*Fraxinus angustifolia* Vahl.) i nizinskim brijestom (*Ulmus carpinifolia* Gled.) te pratećim vrstama: običnim grabom (*Carpinus betulus* L.) i klenom (*Acer campestre* L.). Kozarčevu šumu možemo stručnom terminologijom precizno odrediti kao zajednicu hrasta lužnjaka s velikom žutilovkom (*Genisto elatae-Quercetum roboris* Horvat. 1938), a smještena je u slavonskoj ravnici na vlažnim tlima. Kozarčeva je slavonska šuma stabilni šumski ekosustav s biološkom raznolikošću. Utjecaj šumarske znanosti, egzaktne naobrazbe i stručnosti očit je u drugom dijelu *Slavonske šume*, kojega Ivo Frangeš određuje ekonomskim feljtonom, jer nakon pitoreskna opisa slavonske šume dolazi do izražaja racionalan pristup pa se subjektivno i racionalno spajaju u skladu s Flaubertovim riječima „književnost će sve više i više dobiti izgled znanosti” koje su još 1853. najavile spajanje umjetnosti i znanosti u književnosti realizma: „Izradi se naime na godinu po pedeset milijuna dužica, od svake pako hiljade plaća se za izradbu i izvoz trideset forinti, ili ukupno za svaku dužicu jedan i pol milijuna forinti. Od te svote otpada Primorcima i Slovincima (Kranjcima) dvije, a domaćem pučanstvu treća trećina na izvoz”³⁰.

Književnost se u Kozarčevu književnom tekstu po svojoj spoznajnoj vrijednosti približava znanosti te uspostavlja intermedijalni odnos preuzimajući njezine metode kao što su promatranje, analiza, matematički račun i ekonomska računica, no za razliku od znanstvenoga teksta s pojmovnom

²⁸ Ibidem, str. 53

²⁹ Z. Posavac, op. cit., str. 334.

³⁰ J. Kozarac, *Slavonska šuma. Sličice i doživljaji*, u: idem, *Zbogom Slavonijo*, str. 90–91.

spoznajom, u književnom se tekstu slikovito spoznaje i doživljajno predod-
 čuje predmetnost izvanknjiževne zbilje. Kozarčeva *Slavonska šuma* ostva-
 ruje vezu znanosti i književnosti pozivanjem na znanstvene spoznaje
 i stručno znanje iz područja šumarstva, a potom preuzimanjem metoda
 prirodnih znanosti kao što su promatranje, analiza, opis i model. Josip
 Kozarac književnim diskursom opisuje slavonsku šumu kao uzorak prirod-
 no lijepoga, kao *locus amoenus* (ljupko, ugodno mjesto):

Tko je jedanput bio u toj našoj drevnoj hrastovoj šumi (tamo duž Save) sa onim
 divnim stabarjem, spravnim, čistim i visokim, kao da je saliveno ne može je nikad
 zaboraviti. Tu se dižu ponositi hrastovi sa sivkastom korom izrovanom ravnim
 brazdama, sa jakim granama, koje su izbile tek u polovici visine debla, sad šu-
 šteći, sad šapćuć, i šumeć tvrdim svojim i glatkim lišćem kao da pjevaju tužne,
 uzvišene pjesme iz prijašnjih vremena. Ponosito se oni redaju jedan do drugog,
 kao negda stasiti krajiški vojnici, a iz cijele prikaze čitaš im, da su orijaši snagom,
 da prkose buri i munji, da su najjači, najplemenitiji u svom carstvu i plemenu.
 Gdje je tlo malo vlažnije, tu se podigao viti, svjetli jasen sa bielom lijepo cifrasto
 izvezenom korom, ponešto vijugavog debla, komu je na vršiki sjela prozirna
 krošnja poput vela na krasotičinom licu. Kako koketno stoje znatiželjno i nemirno
 u vis poziru, rekao bih da su izabrane ljubavnice onih čeličnih vojnika hrastova.
 Mjestimice podigao se i crni brijest, spravan ko prst, sa sitnimi hvojama i ljuštu-
 rastom korom, uvijek mrk i zlovoljan, pravi pesimist. Ta tri debla otimlju se za
 prvenstvo, što se tiče ogromnosti i veličine. Ovdje nadjačava ovaj, ondje onaj –
 oni su što lav i tigar u carstvu zvjeradi... A pod njima i među njima utisnuli se
 grabovi i klenovi granati, kvrgati, nakazni; misliš, da vidiš zgrbljenog slugu, kada
 povezuje i omotava gospodaru svomu noge da ne ozebu; to su šumske pariје, ro-
 bovi, koji se brinu zato da hrane i poboljšavaju tlo hrastu, koji visok i ohol nema
 kada da se i za to brine³¹.

Zahvaljujući antropomorfizaciji i poredbama u kojima je prvi član
 drvo, a drugi čovjek ili žena, i Kozarca poput Waldingera možemo nazvati
 psihologom i portretistom drveća koji im daje fizičke, psihološke i karak-
 terne osobine (najjači, prkosni, mrk, zlovoljan, pesimist, najplemenitiji) ili
 pak određuje odlike rodnoga i spolnoga identiteta (krasotica, kokete, lju-
 bavnice) ili klasnoga identiteta (rob – vladar, sluga – gospodar, krajiški
 vojnici). Budući da su pejzažni motivi crpljeni iz botaničkih i zooloških

³¹ Ibidem, str. 81.

nomenklatura, upućuju na racionalnost, koja sudjeluje u percipiranju okolnoga svijeta i njegove deskripcije, što pojačava referencijalnu funkciju i reprezentativnost teksta u odnosu na fizičku stvarnost. Nizovi općih imenica rezultat su motivacije proizišle iz vizualne percepcije okolnoga svijeta i potrebe minucioznoga opisivanja. Usvojenost botaničkoga imaginarija vidljiva je u nizovima fitonima, a zoologijski stilski kompleks ima funkciju učiniti sliku šume cjelovitom, potpunom i sveobuhvatnom. Zoološki imaginarij upotpunjen je još šumskom florom. Mnoštvo oblika života, što opservatoru kakav je Kozarac nije moglo promaknuti, ne umara čitatelja jer su međusobno asocijativno povezani i u opisima i u zgodama. Prolazeći šumskim krajolikom ulazi minuciozno u mikrokozmos svijeta prirode. Doživljaj prirode, postignut promatranjem golim okom na licu mjesta, upotpunjen je preciziranjem bujnoga živog biljnog i životinjskog svijeta. Popunjuje prostor ne samo objektivnim činjenicama organskoga svijeta (zemljopisnim, biljnim i životinjskim), nego mitološkim i drugim činjenicama (npr. gospodarskim) zbog čega je slavonska šuma u prvom redu književni prostor koji može izraziti i neprostore odnose. Idilični šumski prostor ispunjen je i čovjekovim dnevnim poslovima i svakodnevnim životom (žirenje, pašarenje) te se u taj prostor uvodi zajednica šumarskih stručnjaka i šumskih radnika (šumska procjena i sječa, sadnja žira, rasadničarstvo), trgovaca drvom (kupovina), kirijaša (izvoz trupaca), lovaca (lov divljih pataka i srna). Doživljaj mitskoga u arkadijsko-idiličnom prostoru slavonske šume postiže uvođenjem mitoloških bića u organski svijet jer kakva bi to bila šuma kad u njoj ne bi bilo vila, čuvarica biljnoga i životinjskoga svijeta te čistih izvora, zaštitnica prirodnih dobara, a u slavonskoj šumi vila Slavonkinja:

A kad vjetrić gore zalahori, a tvrdo, glatko lišće sad zašapće sad zašušti i zašumi, čini ti se da obijesne vile Slavonkinje sad popijevaju hitro neobuzdano kolo, sad tužnim glasom spominju tuge i jade prošlih vremena – a sad ti se opet čini da čuješ nad sobom veličanstveni žubor crkvene glazbe ili tužnu, srce dirajuću pjesmu nadgrobnicu³².

Opisni subjekt oduhovljuje šumski krajolik vilama kao mitološkim bićima, što asociraju na usmenu baštinu, ali produhovljuje i sakralizira ga

³² J. Kozarac, *Slavonska šuma...*, str. 129.

upućivanjem na crkvenu glazbu kao znak duhovne, imaterijalne supstancije. Time ga obogaćuje još i zvučnom dimenzijom te u opisu šumskoga prostora dolazi do izražaja osjetilna doživljajnost preko vizualnih i zvučnih, a dinamičnih motiva zbog čega brojne opise možemo promatrati kao narativizirane. Pojedini prizori šumskoga krajolika mogu se usporediti s filmskim kadrom i sekvencama, što govori o vizualizaciji šumskoga prostora i upućuje na podudarnost opisa i montaže filmskih kadrova s aspekta naknadne pameti:

- 1) preko puta preskoči u zabranu mladi zec,
- 2) tko u zabrani pričeka večer, vidjet će možda kako srna oprezno i lagano skakuće sve u jedan pravac,
- 3) došav na malu čistinu, zablekne jedanput-dvaput,
- 4) iz grma iskoče dva mlada crljena laneta s bijelim piknjama,
- 5) pa jedno s jedne, drugo s druge strane pa sisaj,
- 6) skok u grm,
- 7) stara na protivnu stranu,
- 8) nesta ih u tili čas.

Zelena religija i panteizam

Prisan odnos s prirodom i ljubav prema šumi odlikuju obojicu umjetnika. Njihovu odanost šumi možemo promatrati kao zelenu religiju koja se očituje u aktivnoj sraslosti s prirodom, a znakovito je gotovo pogansko obožavanje prirodnih elemenata, zemlje i šumskoga svijeta na prvom mjestu. U Waldingerovu slikarstvu dominira zelena boja uz smeđu, boja šume i zemlje. U njihovu dubokom poštovanju prema bujnosti, obilju prirode i njezinih pojavnih oblika te divljenju prirodnim silama, ogromnoj energiji i veličini prirode prepoznajemo panteizam.

Prema mišljenju Matka Peića³³ i Ota Švajcera, Waldinger je naš najveći pikturalni panteist XIX. stoljeća, što je istaknuo još 1934. godine Artur Schneider pišući o slavonskim pejzažistima: „Waldingerovo je djelo ispovijest panteističkog idealizma, ispovijest prožeta dubokim poštovanjem prema bujnom i neiscrppljivom izobilju prirode i njenih pojavnih

³³ M. Peić, *Adolf Waldinger...*, str. 13.

oblika prožeta gotovo religioznim čuvstvom prema i najsitnijoj manifestaciji božanske stvaralačke volje, kako se ona očituje u složenom mikrokozmu”³⁴.

Korelacija slavonske duše i krajolika s bujnom vegetacijom i bogatim bestijarijem odražava se u pejzažnim slikama jer je Slavoncima priroda duhovni, fizički i osjećajni dom te možemo govoriti o slavoničnoj psihobotanici, tj. duhovnoj identifikaciji čovjeka s prirodom. Osjetilna percepcija zemlje koja je vegetacijski neobično rodna, prebogata florom i faunom, protekla se i na poetiku. Osjetilne senzacije i doživljaji te osjetilna percepcija predstavljaju u slavonskoj književnosti bitnu poetološku oznaku. Naglašena emotivna i osjetilna percepcija zemlje dovodi do fascinacije prirodom i divinizacije organskoga prostora. Kozarac piše apologiju šumskoj prirodi, njezinoj ljepoti, snazi, moći, obnavljanju, a potpisuje se kao panteist koji kaže „u duši osjećam da sam za korak bliži onomu velikomu biću komu uzalud ljudski duh čezne u trag ući...” ili je ta uzvišena realnost apsolutni duh Hegelove filozofije kao što je realizam umjetnička realizacija Hegelova apsolutnoga duha, i(li) se pak poklapa s mišlju engleskoga filozofa i utilitarista Johna Stuarta Milla, koji je izvršio filozofski utjecaj na Josipa Kozarca: „Mislim da treba dopustiti, prema sadašnjem stanju naše spoznaje, da sklad u prirodi daje širok stupanj vjerojatnosti u korist stvaranja od nekog uma”.

Kozarčeva *Slavonska šuma* svoju pripadnost panonskom književnom diskursu potvrđuje opisima prirode, vitalističkim zanosom u poimanju prirode, u konkretiziranju, utilitarnosti i didaktičnosti, tijesnom vezom sa zemljom te konkretnim problemima slavonskoga života i čovjeka. Za panonsku podvarijantu kopnenoga književnoga diskursa³⁵ svojstveno je tematiziranje materijalnoga svijeta, prirode, zavičaja, plodne zemlje te očitovanje velikoga poštovanja prema zemlji te poprilično dosljedno provedeno mimetičko načelo (oponašanje prirode), a u doživljaju zemlje pak dominira jaka emocionalna i osjetilna percepcija te sklonost materijalnom i konkretnom, kao i panteistička sraslost, odnosno stopljenost čovjeka i zemlje.

Životnu borbu koju Kozarac uočava između slabih i jakih, umiranja i rađanja na svakom koraku u šumi i prirodi, koja „stvara i ništi”, možemo

³⁴ A. Schneider, *Slavonski pejzažisti*, Zagreb 1934. Citirano prema: O. Švajcer, *Adolf Waldinger (1843–1904)*, str. 46.

³⁵ V. Brešić, *Slavonska književnost i novi regionalizam*, Osijek 2004, str. 9–117.

primijeniti na Waldingerovu borbu za opstanak uslijed materijalnih neprilika te mu je boravak u prirodi, u šumi oblik eskapizma, a u umjetnosti je pronašao svoj mir, smisao, spas, ili, freudovski rečeno, mogućnost samopotvrđivanja i razrješenja unutrašnje napetosti između podsvjesnoga i svjesnoga te prenošenja akumulirane energije s jednoga područja u drugo. Premda je slika *Stari hrast* vjerna reprodukcija precizne opservacije stabla s ispucanom korom prepunom čvorova i napuklina, stabla koje je sto godina raslo, sto godina živjelo i sto godina umire te graniči s naturalističkim prikazom i prizorom, nalazimo u njoj i poticaj za različite konotacije i aluzije, a jedna od njih je aluzija na Waldingerovu nesretnu sudbinu koja mu nije omogućila da potvrdi svoju izuzetnu darovitost i život koji ga je učinio osamljenim i napuštenim. Sâm Waldinger, koji i u korijenu svojega njemačkoga prezimena ima *Wald*, šumu, pretvorio se u stari hrast, identificirao i stopio sa šumom „zarastao u bradu i brkove kao u mahovinu i lišaj, kao šumski bog”. Slično tomu Kozarac je ljepotu slavonske djevojke iz Vrbanje poistovjetio s ljepotom stoljetne slavonske hrastove šume, a obje ih je iskoristio francuski trgovac drvetom Leon Jungman radi jeftinoće i lakoće izrabljivanja pa tužna Tenina životna priča postaje na simboličnoj razini sudbina Slavonije i njezinih prirodnih resursa, ponajprije stoljetnih šuma:

O Svima Svetima počeli dolaziti šumski trgovci, da izrade preko zime one lijepe hrastove, diku i ures Slavonije, koje su na dražbi kupili. Umjesto pukovnijskih četa zgrnu se sada čitava vojska radnika iz Primorja i Kranjske i rasu se poput mravi po velebnom hrastiku. Među trgovcima, koji šumom trguju, bilo Bečana, Bavaraca, Engleza i Francuza. Zastupnik jedne pariske tvrtke bio je Leon Jungman, rođeni Alsačanin. Eto njemačkog prezimena, ali imena i osvjedočenja francuskog. (...) ...nije došao u Slavoniju, da ostane uvijek u njoj, da bude članom te zemlje, da s njom diše i uzdiše; ne, on je došao, da se obogati u toj zemlji, a kada se obogati, onda rekne: „Zbogom ostaj, zemljo, ja te više ne trebam, ja idem u svoj kraj, u svoj rod, da potrošim ono, što sam u tebi ubrao!”. To isto je njemu i Tena bila³⁶.

Opet se po pitanju socijalnoga utilitarizma i sreće što većega broja ljudi, a ne samo egoista, podsjećamo filozofskoga utjecaja Johna Stuarta Milla koji inzistira na redu u prirodi, a „Kozarac je kao potpuni čovjek

³⁶ J. Kozarac, *Tena*, u: idem, *Zbogom Slavonijo*, str. 16, 23.

prirode, želio da ljudi ostvare svoju sreću u punoj suradnji s prirodom, a ne u sukobu s njom; da je ostvare u međusobnoj harmoniji, onako kako ih poučava priroda, svjesni svojih mogućnosti”³⁷.

Zaključak

Zahvaljujući Josipu Kozarcu i Adolfu Waldingeru slavonska šuma dobila je svoj umjetnički nadahnuti slikarski i književni izričaj antologijske vrijednosti u istoimenim djelima realističke provenijencije, koja je zbog oduševljenja, glorifikacije i divinizacije njome dobila emotivni, subjektivni, lirski izričaj, što nije izblijedio, kao ni ideja povratku prirodi, nego do danas priskrbuju udivljenost pri čitanju i gledanju pružajući svježinu umjetničkoga doživljaja i estetski užitek unatoč vremenskom odmaku od 123 i 145 godina koliko je prošlo od njihova nastanka i unatoč tomu što ih književni i likovni kritičari smatraju realistički „nečistim”. Nepatvorena priroda i umjetnost još jednom su potvrdile svoju snagu na djelu i ljepotu u djelu!

Literatura

- Bösendorfer J., *Počeci umjetnosti u Osijeku*, Osijek 1935.
Brešić V., *Slavonska književnost i novi regionalizam*, Osijek 2004.
Duda D., *Priča i putovanje*, Zagreb 1998.
Jakobi T., *Slikovni modeli i pripovedna ekfaza*, <<http://www.polja.eunet.rs/polja457/457-11.pdf>> [preuzeto: 9.01.2012.].
Jelčić D., *Nove teme i mete*, Zagreb 1995.
Kozarac J., *Zbogom Slavonijo*, Privlaka 1983.
Novak S.P., *Povijest hrvatske književnosti. Između Pešte, Beča i Beograda*, svezak II., Split 2004.
Peić M., *Hrvatski umjetnici*, Zagreb 1968.
Peić M., *Slavonija – likovne umjetnosti*, Osijek 1975.
Posavac Z., *Estetički nazori hrvatskog realizma*, „Rad JAZU”, knj 16, br. 380, 1978, str. 263–400.

³⁷ D. Jelčić, op. cit., str. 96.

Schneider A., *Slavonski pejzažisti*, Zagreb 1934.

Švajcer O., *Adolf Waldinger (1843–1904)*, ur. P. Gol, Zagreb 1982.

Švajcer O., *Adolf Waldinger – slikarski realist i romantičar*, „Anali Zavoda za znanstveni rad JAZU” knj. 4, 1985, str. 321–338.